

УДК 39:[615.89:633.88:81'373.46](477.82)

НАРОДНА МЕДИЦИНА ВОЛИНЯН (із записів у с. Дубрівці Баранівського району Житомирської обл.)

Михайло ГЛУШКО

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра етнології,
бул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна

Помежи різних видів народних знань особливою популярністю у сучасників користується медицина. У пропонованій публікації представлено польові етнографічні матеріали із с. Дубрівки Баранівського району Житомирської обл., які стосуються народних лікувальних традицій волинян. Спершу автор цих записів докладно розглядає стан дослідження народної медицини у нинішньому українознавстві загалом й етнології, фольклористиці та лінгвістиці зокрема. Йдеться лише про захисти кандидатських і докторських дисертацій та публікації монографічних досліджень (Зоряна Болтарович, Олена Боряк, Ганна Дидик-Меуш, Ірина Ігнатенко, Микола Никончук, Ольга Соляр та ін.) Крім цього, зроблено стислий історичний огляд народознавчої літератури, яка безпосередньо стосується народних медичних знань волинян. Відтак подаються самі записи, які репрезентують уявлення мешканців с. Дубрівки про походження різноманітних хвороб, методи і засоби їх лікування та профілактики (зокрема, використання з лікувальною метою продуктів рослинного і тваринного походження). У матеріалах наведено локальні терміни на означення хвороб, лікарських рослин тощо, а також тексти понад десяток замовлянь і “народних молитов”.

Ключові слова: етнологія, фольклористика, лінгвістика, Східна Волинь, народна медицина, польові етнографічні матеріали.

Серед різних видів народних знань великою популярністю користується у сучасників медицина. Значну увагу приділяють їй народознавці – етнологи та фольклористи, а також діалектологи. З-поміж етнологів доцільно згадати передусім Зоряну Болтарович (1935–1992) – автора трьох монографій¹ та майже п’яти десятків наукових і науково-популярних статей про народну медицину і ветеринарію українців². Уперше вчена торкнулася цієї ділянки духовної культури в 1975 р. на одній із Всесоюзних наукових конференцій³, а за місяць до смерті успішно захистила докторську дисертацію “Народна медицина українців”⁴.

¹ Зоряна Болтарович, *Народне лікування українців Карпат кінця XIX – початку XX ст.* (Київ: Наукова думка, 1980); Зоряна Болтарович, *Народна медицина українців* (Київ: Наукова думка, 1990); Зоряна Болтарович, *Українська народна медицина: Історія і практика* (Київ: Абрис, 1994).

² Докладніше див.: Михайло Глушко, “Науковий доробок Зоряни Болтарович (до 60-річчя з дня народження),” *Народознавчі зошити* 1 (1995): 15–16; *Народознавчі зошити* 2 (1995): 126–127.

³ Зоряна Болтарович, “Народные средства лечения украинцев Карпат конца XIX – начала XX вв.,” в *Этнографические аспекты изучения народной медицины: тезисы докладов Всесоюзной науч. конф. Института этнографии АН СССР* (Ленинград: Наука, 1975), 149–151.

⁴ Глушко, “Науковий доробок Зоряни Болтарович,” 14.

Наукові студії З. Болтарович продовжила молода київська дослідниця Ірина Ігнатенко (дівооче прізвище – Колодюк), яку цікавлять традиційні засоби і способи лікування недуг автохтонами Середнього Полісся. Спершу народознавець опублікувала у формі монографії свою кандидатську дисертацію⁵, а відтак, розширивши її зміст і хронологічні межі та доповнивши текст різними замовляннями (від “ляку”, “подвію”, “пристріту”, “дання”, “уроків”, “криксів”, “золотника”, “родива”, “рожі”, “крові” тощо), – іншу книжку⁶. На жаль, значну частину народних творів авторка подала довільно, не дотримуючись їх поетичної форми, а також ігноруючи правопис української мови.

Народну лікарську практику вивчають й інші сучасні українські етнологи, зокрема, Сергій Швидкий⁷, Андрій Темченко⁸, Наталя Серебрянникова⁹. Історичних умов інституційного формування наукової родопомочі в різних народів Європи, способів протидії народному акушерству в особі баби-повитухи торкнулась відомий етнолог Олена Боряк – спершу в монографічному дослідженні¹⁰, а відтак і в докторській дисертації¹¹. Історичний процес формування і розвитку земської медицини на теренах Лівобережної та Правобережної України (у Харківській, Полтавській, Чернігівській, Катеринославській, Херсонській і Таврійській губерніях) у 1865–1914 рр. простежила Надія Рубан¹². Олександр Ткаченко реконструював символічну систему традиційних уявлень у сфері народної медицини, а також, на прикладі української лікувальної магії, простежив розвиток народних знань¹³.

⁵ Ірина Колодюк, *Народна медицина у традиційній культурі українців Центрального Полісся (остання чверть ХХ – початок ХХІ ст.)* (Київ: ВПЦ “Київський університет”, 2006).

⁶ Ірина Ігнатенко, *Народна медицина українців Середнього Полісся (на польових етнографічних матеріалах)* (Кам’янець-Подільський: ПП “Медобори–2006”, 2013).

⁷ Сергій Швидкий, “Традиційна народна медицина українців Південної Слобожанщини: історія розвитку, сучасний стан, регіональна специфіка” (Автореф. дис. канд. іст. наук, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2001).

⁸ Андрій Темченко, “Українські лікувальні замовляння: вербально-акціональні універсалиї, символіка та семантика” (Автореф. дис. канд. іст. наук, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2003).

⁹ Наталя Серебрянникова, “Обрядові аспекти народної лікувальної практики слов’янського населення Південно-Західної України” (Автореф. дис. канд. іст. наук, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2004).

¹⁰ Олена Боряк, *Баба-повитуха в культурно-історичній традиції українців: між профанним і сакральним* (Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2009).

¹¹ Олена Боряк, “Інститут акушерства і постать повитухи в традиційній культурі українців: історія, ритуал, міфологія” (Автореф. дис. докт. іст. наук, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2010).

¹² Надія Рубан, “Розвиток земської медицини в Україні (1865–1914 рр.)” (Автореф. дис. канд. іст. наук, Донецький національний університет, 2004).

¹³ Олександр Ткаченко, “Міфопоетика і антропологічні основи української народної медицини” (Автореф. дис. канд. філос. наук, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2010).

Склад, структуру та семантичну організацію лексики народної медицини українців активно студіюють мовознавці, зокрема, Ярослава Вакалюк¹⁴, Віктор Мойсієнко¹⁵, Вікторія Баденкова¹⁶, Оксана Остроушко¹⁷, Валентина Калько¹⁸, Руслана Омельковець¹⁹, Олена Вікторіна²⁰, Ольга Стрижаківська²¹. Харківський лінгвіст Олена Хомік²² проаналізувала структурно-семантичну специфіку оберегових замовлянь як складників української культурної традиції. Зусиллями Миколи й Олександра Никончуків та В. Мойсієнка у світ вийшла діалектологічна монографія “Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії”²³. Волинський лінгвіст Р. Омельковець уклала західнополіський атлас назв лікарських рослин²⁴. Що більше, із 177 населених пунктів, у яких авторка збрала польовий мовознавчий матеріал, майже чотири десятки перебувають у зоні історико-етнографічної Волині (Володимир-Волинський, Іваничівський, Горохівський, Локачинський, Луцький р-ни Волинської обл.; Демидівський, Млинівський, Рівненський р-ни Рівненської обл.). Відомий львівський знавець історичної та народної медичної термінології Ганна Дидик-Меуш опублікувала монографічне дослідження “Українська медицина: Історія назв”²⁵, у якому розглянуто українську медичну лексику XVI–XVIII ст., причому в широкому

¹⁴ Ярослава Вакалюк, “Лексика народної медицини українських говорів Прикарпаття (на матеріалах говорів Івано-Франківської області)” (Автореф. дис. канд. філол. наук, Ужгородський державний університет, 1974).

¹⁵ Віктор Мойсієнко, “Номінація в поліській народній медицині та лікувальній магії” (Автореф. дис. канд. філол. наук, Житомирський державний педагогічний інститут імені Івана Франка, 1994).

¹⁶ Вікторія Баденкова, “Лексика традиційної народної медицини в українських говірках Інгульсько-Бузького межиріччя” (Автореф. дис. канд. філол. наук, Запорізький державний університет, 1999).

¹⁷ Оксана Остроушко, “Семантико-синтаксична структура текстів українських замовлянь” (Автореф. дис. канд. філол. наук, *Криворізький державний педагогічний університет*, 2002).

¹⁸ Валентина Калько, “Когнітивно-ономасіологічний аналіз назв лікарських рослин в українській мові” (Автореф. дис. канд. філол. наук, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2003).

¹⁹ Руслана Омельковець, “Номінація лікарських рослин в українському західнополіському говорі” (Автореф. дис. канд. філол. наук, Інститут української мови НАН України, 2004).

²⁰ Олена Вікторіна, “Лексика народної медицини і лікувальної магії у степових говірках Дніпро-Бузького межиріччя” (Автореф. дис. канд. філол. наук, Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2009).

²¹ Ольга Стрижаківська, “Назви хвороб у буковинських говірках” (Автореф. дис. канд. філол. наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2011).

²² Олена Хомік, “Український вербальний оберег: семантика і структура” (Автореф. дис. канд. філол. наук, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2005).

²³ Микола Никончук та ін., *Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії* (Житомир: Полісся, 2001).

²⁴ Руслана Омельковець, *Атлас західнополіських назв лікарських рослин* (Луцьк: Вежа, 2003).

²⁵ Ганна Дидик-Меуш, *Українська медицина. Історія назв* (Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008).

історичному контексті – від писемних пам'яток княжого періоду до новітніх медичних словників.

Дослідників усної народної творчості в царині народної медицини цікавлять передусім замовляння – жанр словесного фольклору у формі усталених речитативних, переважно віршованих тирад, що супроводжують магичні дії їх виконавців – “шептух”, знахарів, чарівниць тощо. Серед видань текстів відповідного поетичного слова найперше треба згадати збірник “Українські замовляння”, опублікований зусиллями Михайла Москаленка²⁶. Наукове зацікавлення в етнологів викликають й інші збірники народних замовлянь, підготовлених сучасними українськими фольклористами та мовознавцями²⁷. Активно збирає і студіює різні види народного мудрослів'я львівський фольклорист Ігор Гунчик²⁸. Великий корпус усної словесності поліщуків (1 094 замовляння) містить збірник, укладений на основі записів 1970–1990-х років московськими етнолінгвістами²⁹. Рідкісними, через це унікальними для етнології і фольклористики, є скотарські замовляння, зокрема й з народної ветеринарії, зібрані Миколою Гладким на теренах Середнього Полісся³⁰. Замовляння як жанр усної народної творчості були об'єктом наукових студій кількох кандидатських дисертацій українських фольклористів – Валентини Антонюк³¹, Олега Павлова³², Оксани Лабашук³³, Ольги Соляр³⁴, Оксани Кривенко³⁵. На основі кандидатської дисертації О. Лабашук підготувала й опублікувала монографію “Українські

²⁶ *Українські замовляння*, упоряд. Михайло Москаленко (Київ: Дніпро, 1993).

²⁷ *Ви зорі-зоріці. Українська народна магична поезія (Замовляння)*, упоряд. М. Василенко, Т. Шевчук (Київ: Молодь, 1991); *Поліські замовляння*, зібрав та уклав Віктор Мойсієнко (Житомир: Авжеж, 1995); *Словесна магія українців*, упоряд. Валерій Фісун (Київ: Бібліотека українця, 1998); *Українські чари*, упоряд. Олена Таланчук (Київ: Либідь, 1992).

²⁸ Ігор Гунчик, “Із оказіонально-обрядового фольклору Західного Полісся,” *Вісник Львівського університету. Серія філологічна* 31 (2003): 292–912; Ігор Гунчик, “Західнополіські замовляння та народні молитви від крові,” *Міфологія і фольклор* 1–2 (2014): 137–150.

²⁹ *Полесские заговоры (в записях 1970–1990-х гг.)*, состав. Татьяна Агапкина, Елена Левкиевская и Андрей Топорков (Москва: Индрик, 2003).

³⁰ Микола Гладкий, “Скотарські замовляння поліщуків,” у *Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження* (Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999), вип. 2, 273–292.

³¹ Валентина Антонюк, “Замовляння в мовноінтонаційній системі української народної поезії та побутовому вжитку” (Автореф. дис. канд. філол. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 1994).

³² Олег Павлов, “Замовляння як вербальна магія” (Автореф. дис. канд. філол. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 1999).

³³ Оксана Лабашук, “Українська примовка: особливості побутування та функціонування” (Автореф. дис. канд. філол. наук, Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001).

³⁴ Ольга Соляр, “Українські народні замовляння: питання походження й поетики” (Автореф. дис. канд. філол. наук, Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005).

³⁵ Оксана Кривенко, “Замовляння як фольклорний жанр та особливості його літературної рецепції” (Автореф. дис. канд. філол. наук, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2015).

примовки: структура, побутування, функції”³⁶, а О. Соляр – монографію “Мова магії, магія мови: символіка українських замовлянь”³⁷. Іншу інформацію про замовляння як жанр словесного фольклору можна довідатись з бібліографічного довідника “Восточнославянские заговоры”, укладеного російськими мовознавцями³⁸.

Водночас навіть біглий огляд новітніх народознавчих публікацій засвідчує, що, незважаючи на значну їх кількість, народна медицина українців досліджена поки що недостатньо і нерівномірно. Зокрема, переважна більшість наукових студій стосується традиційних знань поліщуків та українців Карпат (бойків, гуцулів і лемків), тоді як медична практика населення інших історико-етнографічних районів України представлена в сучасних дослідженнях або побіжно і фрагментарно, або відсутня зовсім. До таких районів належить й історико-етнографічна Волинь³⁹.

Серед автентичних джерел, які вже опубліковані, треба згадати передусім етнографічні матеріали, які свого часу зафіксувала Софія Рокоссовська в с. Юрковщина Новоград-Волинського повіту Волинської губернії. Зокрема, в одній із своїх праць польська дослідниця описала лікарські рослини та способи їх застосування⁴⁰, в іншому дослідженні – етіологію, поради, покликані зберегти людське здоров'я і запобігти різним хворобам, народні засоби і способи їх лікування⁴¹. Наукову цінність для української етнологічної науки становлять народні замовляння “крові”, “якщо дитина кричить і по ночах не спить”, від “укусу змії”, “болю”, “волоса” тощо, зафіксовані С. Рокоссовською також у Юрковщині та опубліковані в часописі “Wisła”⁴².

³⁶ Оксана Лабашук, *Українська примовка: структура, побутування, функції* (Тернопіль: Підручники і посібники, 2004).

³⁷ Ольга Соляр, *Мова магії, магія мови: символіка українських замовлянь* (Перемишль, 2011).

³⁸ *Восточнославянские заговоры: аннотированный библиографический указатель*, состав. Татьяна Агапкина и Андрей Топорков (Москва: ПРОБЕЛ-2000, 2011).

³⁹ Докладніше про межі історико-етнографічної Волині див: Михайло Глушко, “Історико-етнографічна Волинь: локалізація, межі (за матеріалами наукових досліджень другої половини ХХ – початку ХХІ ст.)” у *III Міжнародний науковий конгрес українських істориків “Українська історична наука на шляху творчого поступу”*. Луцьк, 17–19 травня 2006 р. (Луцьк: Вежа, 2007), т. 1, 111–119; Михайло Глушко, “Етнографічне районування України: стан, проблеми, завдання (за матеріалами наукових досліджень другої половини ХХ – початку ХХІ ст.)” *Вісник Львівського університету. Серія історична* 44 (2009): 203–206.

⁴⁰ Zofija Rokossowska, “O świecie roślinnym, wyobrażenia, wierzenia i podania ludu ruskiego na Wołyniu, we wsi Jurkowszczyźnie pow. Zwiąhelskim,” *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej* 13, dział 3 (1889): 163–199.

⁴¹ Izydor Kopernicki, “Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materiałów zebranych przez P. Zofiję Rokossowską we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiąhelskim,” *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej* 11, dział 3 (1887): 197–199, 207–216.

⁴² Zofia Rokossowska, “Zamawianie jako środek leczenia,” *Wisła* 6, zes. 2 (1892): 421–423; Zofia Rokossowska, “Zamawiania (“zmowlania”) we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiąhelskim,” *Wisła* 14, zes. 4 (1900): 458–461.

Відомості про традиційні засоби лікування різних недуг та світоглядні уявлення, пов'язані з цією ділянкою духовної культури українців загалом і волинян зокрема, наявні у першому томі відомого семитомного зібрання “Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край” Павла Чубинського⁴³. З різних місцевостей історико-етнографічної Волині походять записи 90-х років XIX ст. Михайла Кривошапкіна про народну медицину, оприлюднені згодом відомим російським етнологом Дмитром Зелениним⁴⁴. Цікавий етнографічний матеріал про хвороби та способи їх замовляння в с. Пісках Житомирського повіту (нині Житомирського р-ну Житомирської обл.) зібрав Володимир Боцяновський⁴⁵. Замовляння від зубного болю і зупинення кровотечі зі с. Глибочка Житомирського повіту містить праця А. Левицького⁴⁶. Майже десяток рецептів від різних недуг, зокрема і зразки замовлянь, зібрав й опублікував Іван Абрамов⁴⁷.

За повнотою охоплення фактичного матеріалу та широтою територіальних меж особливо цінна праця відомого польського антрополога й етнолога, лікаря за фахом Юліана Талько-Гринцевича⁴⁸. Як справедливо наголосила З. Болтарович, “автор оперує даними з Київської, Волинської, Полтавської і частково Херсонської губерній, Східного і Західного Поділля, Східної Галичини, піднімає широке коло питань. Він не тільки подає відомості, що стосується етіології, профілактики, методів лікування певних груп хвороб, а з'ясовує причини недостатнього вивчення цієї ділянки традиційних народних знань, шляхи нагромадження та поширення багатовікового досвіду в галузі лікування”⁴⁹.

Специфіки народних методів лікування різних захворювань торкнувся польський народознавець Броніслав Сокальський в описі про Сокальський повіт⁵⁰.

Народні назви недуг (“пістряк”, “бородявки”, “обкладки”, “риматиз”, “запій”, “пропасниця”, “зглаз” та ін.), засоби і методи їх лікування, а також замовляння

⁴³ Павел Чубинский, *Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-Рускій край, снаряженной Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ. Юго-западный отдѣлъ. Матеріалы и изслѣдованія* (Санктъ-Петербургъ: Типографія В. Безобразова и Комп., 1872), т. 1, с. 110–141, 196–210.

⁴⁴ Дмитрій Зеленинъ, *Описаніе рукописей Ученаго архива Императорскаго русскаго географическаго общества* (Петроградъ: Типографія А. В. Орлова, 1914), вып. 1, 298–300.

⁴⁵ Владимир Боцяновский, “Заговоры против болзней, разныя повсрья и примсты (Село Писки Житомирскаго уезда),” *Живая Старина* 3–4 (1895): 499–504.

⁴⁶ Андрей Левицкий, *Церковно-приходская летопись села Глубочка Житомирского уезда Вольнской губернии* (Почаев, 1898), 119.

⁴⁷ Иван Абрамов, “Повсрья, примсты и заговоры жителей Новоград-Вольнскаго и Заславскаго уездов,” *Живая Старина* 3–4 (1913): 378–383.

⁴⁸ Julijan Talko-Grunczewicz, *Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi poludniowej* (Kraków: Akademia Umiejtności, 1893).

⁴⁹ Болтарович, *Народна медицина українців*, 8.

⁵⁰ Bronisław Sokalski, *Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym* (Lwów: Muzeum im. Dzieduszyckich z Drukarni Ludowej pod zarz. St. Baylego, 1899), 244–249.

“од зубів”, “од сухотки”, “як кров іде” тощо зібрав у різних місцевостях історико-етнографічної Волині та опублікував в одному з томів серійного видання “Труды Общества исследователей Волыни” Василь Кравченко⁵¹. Рубрика “Народня медицина” наявна в його праці “Звичаї в селі Забрідді...”⁵². У нещодавно опублікованій розвідці “Етнографічний нарис (про Волинь)” народознавець стисло торкнувся процесу збирання лікарських рослин⁵³. Нарешті, у другому томі зібрання творів В. Кравченка порозкидані різні за характером етнографічні відомості про хвороби, зокрема й дитячі, та способи їх лікування поліщуками і волинянами⁵⁴.

Натомість етнографічні матеріали відомої праці Василя Доманицького “Народна медицина у Ровенському повіті на Волині”⁵⁵, незважаючи на окреслені в її назві терени, стосуються передусім Полісся⁵⁶, а не історико-етнографічної Волині.

На відміну від Поділля, Полісся, Середнього Подніпров’я, Гуцульщини, Бойківщини, деяких інших історико-етнографічних регіонів та районів України, Волинь спорадично згадується і в головному дослідженні З. Болтарович⁵⁷.

Етнографічний і фольклорний матеріал, опублікований Віктором і Галиною Давидюками у статті “Народна медицина та ветеринарія Волині”⁵⁸, походить лише з Волинської обл., а не зі всього волинського етнографічного краю. Серед названих авторами власне волинських населених пунктів згадуються по одному разу села Михлин і Лемешів Горохівського, Дорогиничі Локачинського та Садів Луцького районів Волинської обл.⁵⁹

Нещодавно видана Лідією Рабан (за фахом – професійним медиком) монографія “Рецепти народної медицини з Волині” має популярний характер, тобто без даних про використані джерела та літературу, паспортизацію

⁵¹ Василь Кравченко, “Етнографічні матеріали, зібрані ... на Волыні та по сумежних губерніях,” *Труды Общества исследователей Волыни* 5 (1911): 6–13.

⁵² Василь Кравченко, *Звичаї в селі Забрідді та по де-яких інших, недалеких від цього села місцевостях Житомирського повіту на Волині. Етнографічні матеріали* (Житомир: Друкарня “Робітник”, 1920), 144–157.

⁵³ Василь Кравченко, “Етнографічний нарис (про Волинь),” у *Древляни: збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю* (Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996), вип. 1, 278.

⁵⁴ *Василь Кравченко. Зібрання творів та матеріали з архівної спадщини*, упоряд. Оксана Рубан (Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2009), т. 2.

⁵⁵ Василь Доманицький, “Народня медицина у Ровенському повіті на Волині,” *Материяли до українсько-руської етнології* 6 (1906): 100–107.

⁵⁶ Це переконливо засвідчує наш аналіз праці В. Доманицького про календарну обрядовість поліщуків: Михайло Глушко, “Хто ж записав “Народній календар у Ровенському повіті Волинської губернії”?,” *Народознавчі зошити* 1 (2011): 28–42.

⁵⁷ Болтарович, *Народна медицина українців*, 20, 33, 52, 84 та ін.

⁵⁸ Віктор Давидюк і Галина Давидюк, “Народна медицина та ветеринарія Волині,” *Берегиня* 3 (1999): 77–87.

⁵⁹ Там само, 81–83.

фактографічного матеріалу. На основі наявної у книжці стислої анотації можемо лише здогадуватись, що частина описаних у ній методів лікування лікарськими рослинами, старовинних народних методів лікування, часу заготівлі лікарської сировини, сушіння, зберігання, виготовлення настоїв і відварів тощо походить із с. Несвіча Луцького району Волинської обл. – малої батьківщини автора.

Отже, як засвідчує наш стислий огляд джерел і наукової літератури кінця XIX – початку XXI ст., народну медицину населення історико-етнографічної Волині українські народознавці поки що обходять боком. Сподіваємось, що наявну прогалину частково компенсує польовий етнографічний матеріал зі с. Дубрівки Баранівського району Житомирської обл., записаний нами 30 травня 1982 р. від знаної місцевої “баби-шептушки” Любові Марчук (1918–2011). Опитування знахарки проводилось за задалегідь розробленим за монографією З. Болтарович “Народне лікування українців Карпат кінця XIX – початку XX ст.” запитальником. Під час підготовки етнографічних матеріалів до друку ми строго дотримувались автентичності запису, зберегли всі особливості дубрівської говірки початку 80-х років минулого століття.

* * *

Михайло Глушко (далі – М. Г.). Шановна Любове Антонівно, скажіть, будь ласка, хто у вашому селі колись займався лікуванням. Лікарів же ж не було, а хвороби були.

Любов Марчук (далі – Л. М.). В мене була бабця і вона дуже сильно лікувала людей. Люди до неї приходили і лікувала різні болізни. Ну вона вимовляла молитвами. А я була мала, в четвертий клас ходила. Я була кругла сирота. Вона мене виховувала і я сильно навчилася. После, як я уже вийшла заміж і вже освоїлась трохи, я такими фокусами... Казала, що я вмю людей лічити. Але прийшло таке врем’я, що [в] сусідської жінки дуже захворіло дитя на чорну болізнь. От я й пішла і так тихенько її там змовила – так, як моя баба лічила. І з тих пор я стала людей приймати. Люди стали мене просити, кажуть: “Це ж вам нема ніякого ні гріха, ні нічого в світі. Може ви такі вроджені”. І більш вже тридцять років як я людей лічу.

М. Г. А скажіть, будь ласка, в селі хто займався лікуванням: баби якісь особливі, чи вчилися вони, чи якісь задатки мусіли мати?

Л. М. Баби такі були, що вони не училися. Вони ж колись... Грамоти тож не було, щоб вони училися. А були такі старенькі баби, що вони з своїх предків навчалися. А так одне од другого. Було несколько таких бабей у Дубровці, що вони вимовляли. Ну а зараз наша молодьож, вона більш учиться більш на медицину та й вони цього не признають. А ми може..., може якийсь такий дотик є, що людинувилічає цим.

М. Г. А може серед цих лікуючих людей є якісь повір’я, що можна знання передавати з покоління до покоління, чи не можна, бо це гріх. Чи може це тайна така?

Л. М. Ну є всякі люди. Є такі люди, що кажуть, що не треба його (передавати. – *М. Г.*), бо вони може хтять бути капіталістами. А ми, советські люди, кажемо: “Іди і супроводжай!”

М. Г. То ви, наприклад, не проти того, щоб передавати іншим?

Л. М. Я не протів. Нехай люди учаться. Може воно таке якесь віщество де є, може якість слова такі є. Ну багацько, багацько люда, людям помоч буває. Даже є, що лежать у больніці і їх врачі даже списують, що вони... Кажуть, що людина вже не може вижити, але є... Я так уже маю шістдесят три роки, такі були в мене случаї, що мене туди кликнули і я цій людині зробила помоч. І людина видужала.

М. Г. А як у вас називають таких людей, що лікують: “знахарями” чи “лікарями”?

Л. М. Воно називають “баби-шептушки”.

М. Г. Баба-шептушка?

Л. М. Да. Так називають: “баба-шептуха”. Бо воно положено... Раз молишся вголос, а два рази втихара. Все так треба по-тихіше.

М. Г. А звідки беруться хвороби? Як люди уявляли собі колись виникнення хвороб? От ваша бабця, наприклад, як уявляла собі, звідки бралися хвороби?

Л. М. Ну вона так само казали, що люди не береглися, чистоти не соблюдали такої, як зара, то воно хвороба була. Ну, наприклад, животи болять. Вони тяжко піднимали. По-научному називається “опущеніє жолудка”, а по-нашому, бабському – “ураз”. От пожалоста, руками я його полапала, я його знаю, де він б’ється. Коли я людині підтягнула (шлунок. – *М. Г.*) руками і свої ці молитви взяла (виговорила. – *М. Г.*), – людина приходить здорова.

М. Г. Значить, ви кажете, що люди усвідомили, звідки все-таки береться хвороба. А може ще якась сила чи кара Божа була?

Л. М. Усвідомили. Я вам за це... Бабушка мені не пояснювала. Но бабушка мені казала, що вітер, сквозьняки, то це врачі не допоможуть. Це треба викачувати яйцями, цю боле^(с)знь. Воно йде на яйце і людина встає здорова.

М. Г. А які хвороби були найбільше поширені в Дубрівці колись?

Л. М. Ну колись, знаєте, колись поширені хвороби більш були кривавні животи. Медицина це лічила. А ми, старі люди, лічили зіллями. Є таке зілля, що пили чай та й вичунювали. Але багацько і дітей гинуло...

М. Г. На яку хворобу?

Л. М. Дизинтерія, кривавний понос. Він тоді був такий найбільший. Так і люди старі вмирали з того кривавного поносу, бо його не вмели лічити.

М. Г. А зараз?

Л. М. А зараз... Так само опущеніє жолудка, дуже страдають молоді люди, що вони не вірять у це. А врачі їм зроблять опущеніє жолудка, сюди-туди – боліє і всьо. І буває “бишиха”, говорять. Що це підвіє вітер і стануть красні глаза, і опухає ліцо. Як по-нашому, бабському, вважається “рожа”. Ми її спалюєм паклями.

М. Г. А які у вас вживали засоби, щоб відвернути масові хвороби? Чи був у селі якийсь такий закон чи ні? Може люди старалися самі попередити хворобу колись?

Л. М. Я такого не знаю. Бабушка моя померла. Я в четвертий клас ходила. А так я уже не знаю, як одвертали.

М. Г. А чи були у вашому селі такі хвороби, як холера, чума?

Л. М. В нас оно був тиф. Мої батьки померли: батько й мати. Батько одного дня, а мама через три дні. Тиф. І дідо вмер з тифу. А так я ці хвороби не знаю. Знаєте, я молода, то я так... У нас, здається, у Дубровці не було таких болізнів. Тиф то дуже ходив. Дуже багатько в нас народа вимерло.

М. Г. І щось робили, щоб його знешкодити?

Л. М. Ну його, знаєте, тоді лікарів мало було. А як вже лікар прийде, вже вони..., як то каже, пору перейде, то народа сильно багатько вмирало від тифу. А так я не знаю, які ще були болізни.

М. Г. А малярія була у вас?

Л. М. Малярія? Вона, то кажуть, що була, що трясє людину. Але я так не знаю. А діти найбільше вмирали з кору і скарлятини. Його ж тоді не вміли лічити народ. То діти дуже вмірали. Ну зараз в нас медицина поширяна, то у нас уже вийшло воно це.

М. Г. А як називали малярію по-народному?

Л. М. Не знаю, не скажу.

М. Г. А чи була у вас поширена така хвороба, як “ковтун”?

Л. М. Не знаю, не чула такого.

М. Г. А найбільш поширені дитячі хвороби?

Л. М. Скарлятина, кір, коключ, коключ.

М. Г. А чого вони виникали?

Л. М. Но воно тому, що діти прохолоджуються і воно дуже заразительне. Єслі, наприклад, у мене скарлятина появилась, а до мене прибігла дитина дуже гратися, то й та дитина вмере. Вона сильно заразительна болізнє. Ну а тоді, знаєте, як то кажуть, не мали часу ті жінки там і подивитися на тих дітей. Но діти сильно вмирали.

М. Г. А як лікували скарлятину, чим?

Л. М. Скарлятину нічим не лічили у нас, тільки давали дітям трошки так як чай пити. Но воно ж вивертає на верх, така, як ото..., прижщами такими великими. Кір. І так скарлятина. А коключ, то це дитина за сутки вмирає, бо воно не дає дихати у горлі та й усьо.

М. Г. А що давали, щоб помогло?

Л. М. Но, знаєте, може які там так о: чи зілля давали, чи що... Я такі болізни не лікувала. Я більш уже...

М. Г. Ви кажете, що такі хвороби ви не лікували. А чай таки давали.

Л. М. Да, да. Давали чай, такий давали чай.

М. Г. З чого?

Л. М. З липи чай давали, з липи, з липового цвіту. Так давали, що це од простуди, з калини. Бо тоді народна медицина все-таки більше, знаєте, на зілля.

М. Г. Засоби лікування які у вас були: рослинні ліки, ліки тваринного походження чи мінерального походження?

Л. М. Знаєте, з рослин так менше робили. Ну знали трошки. Знали ракові шийки, люди ввірвали. Намочували їх у горілці. Це считалось дуже хороше натираніє, що вони витирали діток тим. А пити від поносу цього кривавого, то є така польова гвоздіка. Вона зараз поширена в медицині.

М. Г. Так і називається “польова гвоздіка”?

Л. М. Так і називалась “польова гвоздіка”. Вона так і зараз (називається. – *М. Г.*) “польова гвоздіка”, такі червоненькі квіточки. А дітей ще лічим жиром, несолоним салом. Єслі нема несолоного сала... І оце сало брали, що як колють кабана, то є коло того жолудка, обгортає така як тюль, то його старі люди отдельно жарили, і вже там знають, де воно, то ним його сильно витирають. І давали його пити з чаєм. Воно, кажуть, [...] сильно лічебне було для дітей. То цим напували.

М. Г. А дорослим ні?

Л. М. І дорослим, усім. Його сильно пити всім можна. Даже й зараз, кажуть, п'ють. То так лікували колись.

М. Г. А магічні засоби у вас були: нашіптування, заклинання?

Л. М. Було. Це нашіптування було. Да. Бо кажуть, що треба таку силу просити.

М. Г. А коли у вас збирали лікарські зілля?

Л. М. Лікарські зілля збирали не всегда. Вони всі мають свій час. Є, цвітуть зарання. Но говорили старі люди, що треба збирати в маю. Майські найлутші. Але це не вірно. Зілля всі не однаково цвітуть. Є й осінню цвітуть. Зілля збирати, коли цвітуть. Цвіт... А плоди збираєм, коли вони вже дозріли. А більш старі люди казали, що в маю. Але всякі зілля починаються з мая і збирали.

М. Г. А які, наприклад, збирали в маю? Які ви збираєте вже тепер?

Л. М. Я збирала вже суниці. Зараз цвітуть. Я глоду нарвала цвіту. Ну нарвала там, считається, воно кажуть, “откастик”, таке синеньке зілле. В його купають діток. Откастик. Ну й ... яких? Таких зараз немає. Вже будем чекати, поки...

М. Г. А на Івана Купала у вас збирали?

Л. М. На Івана Купайло я не знаю. Но говорили люди, що на Івана Купайло цвіте папороть. Ходили в ліс та й вроді рвали цвіти. Но я за це не скажу, бо я не знаю.

М. Г. Я знаю, що ви збираєте багато рослин. Може ви запасаєтесь якимись корінцями, корою?

Л. М. Ну кору ми збираємо з дуба, з молоденького дуба кору треба збирати. Треба з крушени збирати кору. І даже можна з калини квіт. А ту вже так: безсмертник ми збираєм, як цвіте, звіробой, пижму...

М. Г. А що таке пижма?

Л. М. Пижма? Таке цвіте жовтим цвітом, таке воно, як пальчики. Вона цвіте такими, як пальчики, така, як зірочка, з цвіточками такими, як зірочка. А листочки такі дрібнесенькі, дрібнесенькі такі листочки. Катеринне копаєм корінь, ракові шийки, копаєм той, калган. Калган дуже хороше зілле. Корінь дуже хороший. Він росте в бору там у нас. Це вже збирається осінню, калган осінню. А ракові шийки збираються, коли цвітуть. Мати-мачуха збираєм. Збираєм цвіт у березні місяці, а збираєм листя у червню місяці.

М. Г. А чи кажуть у вас, які квіти треба збирати до сходу сонця, під час сходу сонця, а які може після заходу сонця. Як?

Л. М. Я в це не ввірую. До обіда... Ми більш до обіда збираєм зілле. Бабці колись казали: “Рано вечора мудрес”. Шо не сход сонца⁽⁹⁾, а оно до часу дня, до часу дня. Да.

М. Г. А перед тим як збирати щось, у вас нічого не примовляли?

Л. М. А я молитву таку знаю, я промовляла.

М. Г. Розкажіть.

Л. М. Ну як молюсь “Отчи наш” Богу і таку молитву приказувала моя бабця, так і я зара. Як я маю його збирати, як я підходжу до того зілля, то я молюсь “Отчи наш” Богу і кажу:

*На це зілля Адам орав,
Божая Мати сіяла,
А Пречиста поливала,
Щоб людям помоч давала.*

Три рази так проказую. Після того рву вже зілля кілька хочу.

М. Г. Так приказували кожний раз чи тільки перший раз?

Л. М. Єслі я йду рвати, то я кожин раз так промовляю, кожин раз. Щоб була помоч людям.

М. Г. А чи вживали у вас у лікуванні гриби?

Л. М. Вживали. Уживали гриби, як вони вже дуже старі. Брала ми колись у детстві ці гриби і приносили до дома бабушки.

М. Г. А які, зокрема?

Л. М. Білі, білого гриба. Вони (бабці. – *М. Г.*) їх сушили і, не дай..., як де нарив в людини буває, на грудях нариви бували в жінок, то цього гриба відварували і цей намоч клали до рани. А його так не дуже проварують, оно його чуть зварять, щоб він такий був, ну вже м’ягенький. То його намащували медом і такі робили людям компреси від нариву. Білим, тільки білим грибом, щоб він геть і почервів трошки. Отак його брали і сушили вдома. Сушили його так на комені (печі. – *М. Г.*), щоб він поступенько висушився. І так такі рани лічили.

М. Г. А як трави, коріння сушили? Де?

Л. М. Трави сушили на горищі, щоб не дуже й сонце пекло, і щоб вони не мали такого хуткого висихання. В нас же ж солома була, криша. А це сіна ж не було, бо повітки були. А на кришах, у хатах сушили на горищах ці всі такі зілля.

М. Г. А чи вирощували яке-небудь лікарське зілля біля хати?

Л. М. Вирощували. Вирощували любирсник. Він тоже пользотільний дуже. Любирсник. Він і зараз є. Типир півонія. Вона тож лічебна. Її корові колись зрізали і давали. Так як ото здує, то давали. Ромашка, сіяли. Вона від простуди дуже сильно (корисна. – *М. Г.*). Ромашку вдома вирощували. Нагідки вирощували. Нагідки лічебні. Отаке, отакі в бабушки були.

М. Г. А у вас?

Л. М. В мене кругом хати є повно зіллєй. Є в мене ревин посаджений. Він дуже лічебний. В мене калини великий куц є, що хватить на пів Дубровки. В мене є омон високий посаджений. Ну я й людям даю, щоб люди розводили. Це все лікувальні (рослини. – *М. Г.*). Нагідки.

М. Г. Як виглядає омон високий?

Л. М. Омон високий росте почті до двох метрів і він цвіте таким, як сонячничок. Його збирають цвіти, а осінню копають корінь.

М. Г. А чи використовувались у лікувальному процесі якісь отруйні рослини?

Л. М. Є й отруйні. Є чемериця, що нею колись наварять та кури отруюють. Ну воно й лічебне, але треба дозу знати. Вже лікарі хай тим займаються.

М. Г. А ви або ваша бабця не лікували хвороби якими-небудь отруйними рослинами?

Л. М. Вони (бабці. – *М. Г.*) більш не займалися отруйними рослинами. Вони знали, що воно отруйно. От ріжки. Вони отруйні. Але ми ж то їх приміняєм. Жінщинам, которі родят, медицина приміняє. Наприклад, якась баба наварить, то й ще людину переведе. То цих отруйних вони знали, но вони більш не вживали їх. Моя бабушка цих отруйних не вживала. І я не вживаю.

М. Г. А хто лікував від укусу гадюки і як?

Л. М. Я вам це не скажу. Це, вроді, є така молітва, що вимовляють. Якщо вона кусає, то його змовляють. Ну я це не знаю. В нас лікували люди. Баби такі були, що вони лікували від укусу гади.

М. Г. А все-таки що робили найперше, як укусить гадина?

Л. М. Ну як колись вже вкусить гадюка, то скоро беруть перев'язують: чи там якоюсь хусточкою, чи шо, щоб воно далі не давало яду (поширитися. – *М. Г.*). Ходили до таких бабей, що вони вміли. Але є такі люди, що вони не хтять сказати.

М. Г. А чи вживався у лікуванні мед?

Л. М. Сильно в лікуванні мед уживався. Мед уживався. Ці люди, которі вони кашляють, которі на льогоні боліли, то їх мед уживав. І мед дуже вживався для ран. Коржа такого пекли, трошки тіста із медом і прикладали до тих ран. Він так як витягав. І типирь уживали... І лікували отей послід, що пчоли... Його намочували у горілці і давали й діткам пити. Мед давали так: по ложці і запивали та й всьо. Так діткам давали мед. І сильно мед... В нас же ж колись меду ж не було викачуваного, то давали по кусочку дітям, з воцинкою їм.

М. Г. То які хвороби лікували медом?

Л. М. Більш простуду. Простуду і нариви. Нариви.

М. Г. А народні лікарські засоби тваринного походження (молоком і молочними продуктами) лікували які-небудь хвороби?

Л. М. Молочними продуктами лікували. Лікували парене молочко. Давали дітям сильно, бо тоді ж не було медицини, набр такий, парене. Масло кидали в молочко, щоб більш жирненьке було. І так і людям. Которі люди..., льогочники боліли, давали свіже молоко з-під корови, ще й останне. Бо в останньому молоці більш, вважається, жирності. То видойили корову колись бабушка, а остальне молочко видойила та й дає більній людині, котора боліє льогками, котора тамечка...

М. Г. А як називали ту хворобу льогочников?

Л. М. Бйркульоз, бйркульоз.

М. Г. А якщо боліли якісь органи: печінка, серце, жовч?

Л. М. Боліли вони жовчею, то це считалося, що це жовтуха, що розходилась жовч. То є таке зілля, що лічили. Ну це в народі, знаєте, лічили прямо, таке зілля, воно називалось “спориш”. Спориш дуже пили, то воно...

М. Г. Як виготовляли?

Л. М. Як? Варили за чай. Спориш багацько болезней лічит. Спориш і жолудка лічит, спориш мочового пузира лічит. Він сильно багацько, спориш лічит. Ну й так спориш вони виготовляли і так, знаєте, більш давали. І типирь ше, це вже в нашому народі казали, що треба вош дати (з’їсти. – *М. Г.*), щоб жовч зійшлася. Вош. Заліплять людині у хліб і так дадуть, і коржа якогось спечуть чи шо, щоб... Це таке народне. Так кажуть. Я не знаю, не. Я не признаю це.

М. Г. [А] з берези вживали вугілля[?]. Яку це хворобу лікувалося так?

Л. М. Це воно кажуть “цинга”. Як цинга, як у дитини отой язик такий, то брали... Покладуть березове полінце і його спалюють у печі. І ці вугільці вигортали і його наминали, пом’яли так о на порошок, і чутічку жиром якимись (чи сметанкою, чи чим) (змастили. – *М. Г.*) та й так дітині змазували. Отак лічили цингу.

М. Г. Ви кажете, що лікували у вас і примовками. Ось зараз ми запишемо, як ви примовляли до всіх хвороб, що є.

Л. М. Коли людина до мене приходить і каже, що вона жаліється, що її болить голова. Що лічилась вона в больніці, що її нічого не помагає. Шо вони її не признають: чи давленіє признають..., і її нічого не помагає. Вона мене просить: “По-старовинному ви мені, так як бабушка лічили”. Я лічу так, як бабушка лічила. Я так промовляю. Я молюсь “Отче^(u) наш” Богу по-нашому народному, що треба просити:

Отче^(u) наш,

О же їсі на небесі,

Да святіться ім’я Твоє

*Та буде воля Твоя,
Та буде царство Твоє,
Хлеб наш засушений
Дай же нам днесь.
Оставляєм долги наші,
Яко же ми оставляєм
Должникам нашим.
І не введи нас во іскушеніє,
Но ізбав нас от лукавого,
Яко Твоє є царство Твоє.
Сила, слава Отцю і Сину,
І Святому Духу нині і прісно,
І во веки веков.
Амінь!*

(Далі інформаторка проказала “Вірую”. – М. Г.).

Такого молились Богу общего. Начинаю я молитися за болєзнь. Я начинаю:

*Ішла Божая Мати
Чистим полем
З йорданською водою,
З ясною зорою.
Золотою паличкою упиралась,
Золотим перцем⁶⁰ оганялася,
До Любчиного імня питалася.
Зустрів і Ісус Христос,
Святий Павло і Петро,
Що в Йордані купався,
Сповідався, причащався:
– Куди ти йдеш, Божая Мати?
– А я йду хрищенній
Молитвенній Любці
Вітер вимовляти.
Вій, підвій рожу,
Чорну болєзнь.
Я рожу всяку знаю,
На кольора називаю
І на яйце її зсилаю:
Із злих людей,
Поганих очей,*

⁶⁰ Пір'ям.

*І застане, і настане,
Всякі, всякі я болізни знаю.
Но це ж не я сама,
Це Божі слова.
Божя мене Мати прислала,
Сам Господь.
Всі святі мироносниці
Станьте в помоч.
Станьте в поратунок,
Вижиньте цю біль,
Яка желя Любка
В Бога ратунку.
Я вимовляю з очей,
З плечей,
З ніздрів, з кості,
З крові, з мозку,
З рук, з ніг,
З живота й з хребта.
Йому тут не ходити,
Не колоти,
Сині жили не сушити,
Червоної крові не пити,
Солодкого серця не в'ялити,
Білого тіла не ломити.
Всі святії, станьте в помоч!
Я ж його туди зсилаю,
Де гори, де скали,
Де вітрами маю,
Де курачий голос не заходить,
Де сонечко не сходить.
Нихто ж його там не буде
Ни змовляти, ни зсилати,
Но будеш ти волю там мати.
Но цієї крещеної душечки
На імня Любки не займати.
Схода сонце – з хати вітер.
Я не лікар – Господь лікар.
Ісус Христос і Божая Мати,
Дай цю душечку на імня Любку
Вратувати.*

І кінець.

М. Г. І потім що робили?

Л. М. Викачую яйцем по всьому тілі, по голові. Яєчко. І три рази промовляю цю молитву. І тоді розбиваю.

М. Г. Десь у кутку чи над хворим?

Л. М. Над хворим! Сидить хворий. Я його так...

М. Г. Вголос?

Л. М. Вголос. Перший раз я вголос вимовляю, щоб він чув, що я йому кажу. А два рази тихіше. А после яєчко розбиваю в стакан, а я там уже бачу, Я вже знаю, чи він злякався, чи в його вітер... Я бачу, що в його ляк, ну бачу, що в його вітер, що сквозняк пройняв. То я ж його бачу на яйці, бо я бачила в бабуски і в себе бачу. А еслі я викотила яєчко чистеньке, то я людині зразу кажу: “Ви звертайтеся до врачів і хай вас лічать”. Були такі, що приходили до мене. Вони боліли нервами, а вони кажуть: “Викогіть мені”. Я їм викотила раз, і другий раз. Кажу: “Зверніться до врачів. Я щось наче...”. Я кажу: “Я можу сказати, що у вас нерви та й вам болить голова”. А вона каже: “Я ходжу на околі”.

М. Г. А по чому ви знаєте, що в нього вітер чи він злякався?

Л. М. Еслі в ляк, то в його появляється од яйца, так як ниткою соединя, як намістичка вгору. Це считається ляк. А як отакі стримпи, стримпи, стримпи, – то це вітер. А як оно покриває яйце, – то в його дуже сильно в голові шум.

М. Г. А що то покриває таке?

Л. М. Такою покриває як павутиною яєчко, як павутиною покриває.

М. Г. А чорна хвороба?

Л. М. А чорна хвороба, то це людина викидається, синя робиться, мертва. Воно очі в одну точку, і нігті, і руки синіють. Воно не знає нічого.

М. Г. А по яйцю що ви ще можете знати?

Л. М. Я чорну болезнь на яйце не викачую.

М. Г. А яйце яке має бути? Просте?

Л. М. Просте кураче і всьо. Його треба вибити в стакан з водою. Отак побити і випустити в водичку, і там воно показує. В чисту воду, чистеньку воду треба.

М. Г. Які ще молитви ви промовляєте? Яка це була молитва?

Л. М. То загальна молитва була. А еслі чорна болезнь, то ми вимовляем так:

*На ріці стоїть гребля,
На греблі стоїть престол,
На престолі сидить Ісус Христос,
Голівку склонив,
Ручки зложив,
Червону кров розлив
І за рабу божу Любку
В Бога просив.*

Так вимовляється чорна болізн.

М. Г. А рожка як?

Л. М. Рожка. Це загальна ця молитва і типирічка скубем дев'ять пучечків з клочка і палим. Кладемо человека, накриваємо ганчіркою, унучою і спалюємо оту, де воно: чи на носі, чи на виду. Но воно більш у виду, більш у виду.

М. Г. А ганчірка яка була? Обов'язково лляна?

Л. М. Та Бог з нею! Яка-небудь. Більш, щоб гразніша була, бо воно не любить... Трошки, щоб гразніша була, не чистіша. І кладемо дев'ять пучечків, і кладемо на ту ганчірку, і спалюємо на ганчірці. Й обпалимо, щоб воно пропитався..., тіло димом тим. І я вимовляю:

*Я рожу всяку знаю,
На кольора її називаю,
І я її спалюю
З коріннями, з квітками.*

І так три рази, так усе змовляю і палю. Воно собі прогоріло. І два рази людині спалимо та й де воно ділось?

М. Г. Два рази чи три рази?

Л. М. Положено три рази. Але вже третій раз приходить, то не треба палити. Вже нема.

М. Г. То через день чи через два спалюєте?

Л. М. Через день. Одного дня, другого і третього. Підряд уже знаю. Підряд.

М. Г. Які ще хвороби лікуєте так?

Л. М. Зуби замовляємо. Так само молитву молимо і кажемо:

*Аміль ти, аміль,
На морі каміль,
А на небі місяць,
А в зубови червак.
Як ціх три брати
Зійдуться до купи,
То тоді заболять
Людські зуби.*

Три рази треба. Вони тоді затихають.

М. Г. У вас є якась така хвороба, як данне. Як у вас кажуть? Що таке данне? Як це розуміти?

Л. М. Я в це не віру. Людина простуджується і людину хрипота здавить, і вона каже, що данне.

М. Г. І що ж це за данне?

Л. М. Ну кажуть, що людині дають десь, як то кажуть, що на горло то й воно не може дихати, розпирає человека. То як дасть до якогось пенька, то це вичунює. А оно даси до соснового, то воно не вичунює. То його колись змовляли. Хворий такий, що він кашляє і його в горлі дуже сильно болить, хрипота. Це ж кажуть, що вміють давати. Вроді, кажуть, що в ходу може чоловік дати, на більш, кажуть, на горілці. То ви як п'єте горілку, то беріть під мізинний палець стопку. То ніхто не дасть данне. Під мізинним пальчиком треба тримати. Так люди старі вчили. Но я в його не віру, але відмовляти вмію. Так само молюся Богу, прошу в Бога і починаю:

*На гребельці стоїть місток,
На містку стоїть престол,
На престолі сидить Ісус Христос,
Голівку склонив,
Руки зложив,
Червону кров розлив
І за рабу божу Любку
В Бога просив.
Там був млин,
А під його плів лін.
Не стало ни лина, ни млина,
Так у раби божої Любки
Щоб не стало дання.*

Три рази молимося.

М. Г. А при цьому ви щось робите?

Л. М. Я хрещусь і Богу молюсь. Але як людина до мене прийде з тим даннем, то дуже хутко вичунює, бо я дам мати-мачуха. То вона поп'є та й воно хутко проходить.

М. Г. Ви кажете, що ще лікуєте враза. Прошу.

Л. М. Ну це по-научному опущеніє жолудка. Я його сильно знаю, бо вже в мене пальці натреніровано. Раз людина прийшла, болить її в животі. Коли я полапала на пукику, в його не б'ється, як часи, значить... Я по животу на голодний жолудок зразу його знайду, де він [в] мене стукає. Я його молюсь таку молитву. Молюсь так само Богу і починаю таку молитву, молюсь коло человека:

*Йшла Божая Мати
Чистим полем
З йорданською водою,
З ясною зорою.
Золотою паличкою обпиралася,
Золотим пирцем оганялася,*

*До Любчиного имня питалася,
Зустрів ї Ісус Христос,
Святий Павло й Петро,
Що в Йордані купався.
– Куди ти йдеш, Божя Мати?
– А я йду крещеній Любці
Вразя примовляти.
Вразю-князю,
Стань собі на своє містечко,
На золоте крісlechко,
На батькове положеніє,
На матирне породженіє.
Сім ключів, сім замків
Я тобі встановляю
І на містечко призиваю:
Під груді не підпіратися,
В боки не розвїратися,
В спину не впиватися.
Стань так собі,
Як у церкві чаша з вином
Стоїть нерушіма.*

Три рази примовляю і беру руками... Три рази промовляю, як він (хворий. – М. Г.) прийшов до мене. І я ложу його на клубочок. Або рушничка змотати, як у клубочок, і кладу йому на пупик, а він налягає ниць. Та й він (враз. – М. Г.) йому тук, тук! Та й тоді він йому приходить. То він (хворий. – М. Г.), як перший раз ляже, то він не може... З його піт ллється, з людини. А як уже він другий раз до мене приходить, то вже лутше. А третій раз вже може й гопака танцювати.

М. Г. То ви ще руками там підправляєте, чи ні?

Л. М. Як підкладаю? Не, я йому сама даю. Як нема клубочка, то рушничка, втіральничка, як то каже, змотали так якби клубочок, оно так о (показує. – М. Г.), щоб він був... Та й типирь він налягає до тверденького, до твердого на кушерці або на підлозі. Щоб він так налягав сюди та й він (враз. – М. Г.) йому проходить.

М. Г. А от як чорна хвороба, то як людина виглядає?

Л. М. Но то мучить його. Знаєте, як в його, наприклад, ... він боліє чорною болезню цею, то він ходить такий жовтуватий. Но чорна болезнь більш в молодців в підповні кидає.

М. Г. Як, як?

Л. М. В молодців, як настає місяць, оце тоді вона, і як підпувня (повний місяць. – М. Г.). Три дні в нас підповня. Отоді воно кидає. Як місяць саме сповняється, підповня считається. О. Ну то хай Бог боронить таку болезнь. Він

зараз викинувся та піна з його пішла, та й в одній мірі точка, чорні руки... Та й оце таке.

М. Г. А у вас є таке, що кажуть, що можна наврочити?

Л. М. А це сильно буває. Це вроки. Бувають очі погані в людей. Оце в нас називається “вроки”, “вроки”.

М. Г. А відмовляють? Молитва є?

Л. М. Є. Дітям змовляєм. Старі ж то не так вроків бояться. Ну більш дітей, дітей більш наврочують. Ну то ми як? Ну таку ми молитву. Начинаєм, що дитина кричить, не хоче спати, то ми так само молись “Отче наш” Богу і кажем, що:

*– Добрий день!
– Добре здоров'я!
– Я чула, що у вас крикливці є,
Не дають вашій дитині спати.
Але ж ви їх посилайте гуляти,
А ваша дитина нехай лягає
Спокойно спати.
Хай воно має день зца день,
А ніч за ніч.
Уночі спить,
А вдень грається.*

Оце так при цих, коло дитини, коло дитини. Так просто і все. Я так Богу помолюсь і отак проговорила дитяти та й всьо.

М. Г. А “ячмін” як лікують у вас? Розкажіть, будь ласка.

Л. М. Так само. Молимося молитву.

М. Г. А як називають хворобу? “Ячмінниця”?

Л. М. “Ячмін” називають. На очі стає прищ такий, закисає око і так о воно може все око загнати. Така вія червона стає. Кажуть, що “ячмін”. Наші баби і ми так робимо, що ми беремо дев'ять ячмінин, насіння. І берем жар. І берем півстопки води.

М. Г. Свяченої?

Л. М. І свяченої трошки лиєм, і трошки цієї (звичайної. – *М. Г.*) доливаємо. І ставим цього больного коло себе і на голочку стромляєм ячменинку. І її чуть на... І берем цього, людину, больного, водим три рази кругом ока (настромленою на голку насінною. – *М. Г.*), і кажем таку молитву:

*Ячменеще, ячменище,
Забери своє книще(?).*

І я його на жар чутічку, щоб його димок пройняв, цю насінинку, і кидаєш у воду. І так дев'ять ячмінінок. І так три рази обводим цього ока і кидаєм. І цьою примочкою примочує він око, цю ранку. І воно сходить.

А як на оці більмо буває, то... На чоловічок (зіницю. – М. Г.) знаходить така плямка, така пляма знаходить. Вона не чорна, а як біленька. Вона заступає зрачка. Таке воно знаходить. То як воно це на зрачку, то око опухає і вже воно йде. Воно чоловічка заступить та й людина не бачить. Ну то по-колишньому тож вимовляли. Змовляли це більмо.

*На морі лежить камінь,
На камені стоїть чорний чоловік,
Держить чорну рибину.
– Чоловіче! Кинь цю рибину.
Нехай вона так розиб'ється,
Як у раби божої Любки
Більмо розийдеться.*

Три рази молимося. Три рази підряд треба молитися.

М. Г. А скільки разів треба прийняти сеансів лікування?

Л. М. Ну може й з-за раз, може з-за два воно сходить, може й з-за три, може й з-за штири. Як у якого человека.

М. Г. А молитву загальну Богу молитесь?

Л. М. Молитву Божу я всігди молюся: “Отче наш” і “Вірую”. Яку я болєзнь не вимовляю, я прошу у Бога.

М. Г. Ви кажете, що у вас ще відмовляли кров. Як?

Л. М. Ну як людина десь ударилась чи врубалась, чи врізалась, то старі люди замовляли таку кров, щоб вона установлялася. Молимося так Богу і казали таку молитву:

*На ріці стоїть три каліки.
Єдне каже: – Ходімо.
Друге каже: – Постіймо.
А третє каже: – Станьмо
Та рабі божій Любці
Кров замовмо.*

Три рази так молитися. Та й кров приспинається, що не йде так сильно кров. І змовляли ще вдар, як де людина сильно заб'ється. То змовляли вдар такий, що це вдарилась людина, впала, вдарилась. Так само молимося Богу і така молитва була:

*Йшла Божая Мати
Чистим полем
З йорданською водою,
З ясною зорою,*

Золотою паличкою упиралась,
 Золотим перцем оганялася,
 До Любиного имня питалась.
 Зустрів і Ісус Христос,
 Святий Павло й Петро,
 Що [в] Йордані купавсь,
 Сповідавсь, причащавсь.
 – Куди ж ти, Божая Мати, йдеши?
 – А я йду хрещенній
 Молитвенній Любці
 Вдар змовляти.
 Бо в Осіянської гори
 Було семдесят сім дочок.
 Вони всі не сіяли, не орали,
 Так оно ходили
 Та Любці вдар змовляли.

Три рази молитву цю казали.

М. Г. А тепер скажіть, будь ласка, чи вживалася свячена вода у лікуванні?

Л. М. Свячена вода то вживалася. Воду свячену збирали. Її тримали. Вона повинна бути в кожному домі. Це считалося, що раз свяченої води нема, то й в дому не буде так вестися. Положено всігда бути. Ну свячену воду де (використовували. – *М. Г.*)? Кропили. Як наврочать корову . . . , то пра^(а)мо брали в стаканчик і бризкали по цій корові так.

М. Г. А примовляли що-небудь?

Л. М. Я не знаю, чи промовляли. Но так я бачила, що бризкали і даже брали і так перетягали чоловічими штаньми, як то каже, од задніци до ріг. Це так, щоб не боялася вона вроки. І прив'язували так о ззаду червоненьке щось: чи ленточку, чи ниточку червону, щоб вона не боялась уроків. А молитву, так це вже як нема молока, як корова молока не дала. . . Кажуть, врочили, то таку молитву промовляли наші старі баби. Ще треба йти до колодязя, набирати воду од себе, щоб оце все одийшло, і молились таку молитву.

М. Г. А чим набирали воду?

Л. М. Відром набирали, відром. І казали:

Я до тебе, криниця, прийшла,
 Не я сама, а Божі слова.
 В тебе є три джерелі:
 Єдне – медове,
 Друге – водяне,
 А третє – молочне.
 Я прийшла до молочного джерела.

І набираю цю воду і йду. Приходжу до корови і я її підмиваю:

*Не я сама прийшла,
Божа мене Мати прислала,
Щоб я очищала,
Підмивала
[Од] злих людей,
Поганих очей.
Щоб ти мені прибавила
Стільки молока,
Як у колодязі води.*

Так три рази треба говорити. Воду тоту я так набрала і три рази молось коло корови, а там оно раз. Коло криниці один раз. Цією водою підмиваю вим'є корові, щоб вона мені стільки прибавила молока, як у колодязі води. Бо я молочне джерело просила.

М. Г. А свяченою водою які хвороби лікували? Ви не знаєте?

Л. М. Я за це не буду казати які. Ну, знаєте, як дитина злякається, то дитину накроплювали. Ну й так в хаті вона повинна бути. Ну як людина вмирає, то кропили свяченою водою Свячену воду..., всігдa вона повинна бути.

М. Г. А коли святили?

Л. М. Святили в нас її на Стріченне. Це 14 лютого⁶¹, зустрічається зима з літом. І на Ордані (19 січня. – *М. Г.*) святили воду, і святили 28 серпня. Пречиста вважається. То колись в нас була тут криничка така, що її посвящали, і туди батюшка виходив, вся процесія виходила, і святили ту воду. То даже й больним людям рекомендували цю воду брати й пити, й вмиватися, щоб болізня проходила.

М. Г. Була навіть така криниця?

Л. М. Вона й зара є. Туди вставили катку. Вона й зара, та криниця є в нашій Дубрівці.

М. Г. А де вона?

Л. М. Вона туди до греблі. Там зара й воду п'ють. Отак дуже джерело хороше. Ну колись там велика одправа була. А зара, то не ходять туди, до теї кринички. Но як святим, як ми воду святим на Пречисту, то ми йдем туди по ту воду. Набираєм та й [в] церкві святим.

М. Г. А коли набирали воду? До схід сонця?

Л. М. Не. Туди до обіда йшов батюшка. А ми йдем так до обіда тоже. Пішли там, набрали води, набрала якась жінка у відро, дала усім, налляли в пляшки та й пішли в церкву святити.

⁶¹ Інформаторка допустила помилку. Православні християни, якими є селяни Дубрівки, відзначають Стрітіння Господнє 15 лютого.

М. Г. Чи лікували вогнем?

Л. М. Я паклями, а так вогнем я не знаю. Рожу паклями (спалювали. – *М. Г.*), тільки паклями. А більш не знаю ніяких (способів. – *М. Г.*).

М. Г. А чи було колись так, щоб хвороби залякували, топили в ріці?

Л. М. Не, того в нас не було. Не чула. Я того не знаю.

М. Г. Є такі прищики чи нарости. Називають бородавками чи як? Як їх лікували?

Л. М. Бородавки. Є таке. То ми таке зілле знаєм – чистотел. От, як він зацвіте зараз, чистотел, то він виділяє такий жовтенький сок. Ну то тим соком мастити кожну бородавочку. А як вони зимою, то ми полощимо в цьому чистотелі. То й вони повинні зойти.

М. Г. А як полощите?

Л. М. Ну, щоб його зварити, то він навариться, та й навар, та й мочити там, де ті бородавки, випарувати. Но ми то зараз по-научному: додаєм марганцу, щоб зараження ніяке не було.

М. Г. А як зуби боліли, то чим лікували?

Л. М. Як зуби боліли, то замовляли зуби, і є таке зілле. Воно називається “мініца^(а)”. То ним. Варать і в цею парою, над нею гріють, випарують зуби. І даже беруть у рот і полощуть. По-нашому, научному..., “мініца” по-нашому бабському. Воно таке росте, цвіте... Голлячка і по ньому такі білі цвіточки, а потім стають такі, як горішки. То оно воно цвіте... Воно росте більш так десь на таких бугорках, або під тином, такими гілочками. Воно й в мене було, но десь звелося. Я його гляділа. То це ним лічать зуби. Мініцею.

М. Г. А як горло болить?

Л. М. А як горло болить, то... Шо з ним? Як горло болить, ангіна, наприклад, то ми так: і мати-мачуха даю пити цвіт, сосновий цвіт сильно лічить горло, ну вже ми більш того... То до таких зіллей попривикали та й так радим людину, щоб людина те щоб і пила, щоб і випарувала над цею парою, такою сухою.

М. Г. Мати-мачуху, наприклад, треба було варити чи як?

Л. М. Мати-мачуха варити й пити. Вона сильно од простуди. Ну вона не вредна. Як ви зварите більш, то буде гірка. Треба так по вкусу человека.

М. Г. Кип’ятити її треба було чи напарювати?

Л. М. Її кип’ятити. Геть треба закип’ятити. І цвіт кип’ятити, і листки кип’ятити. Закип’ятити, щоб воно геть закіпіло. І тепер над цею парою (дихати. – *М. Г.*), а после пити й горло полоскати.

М. Г. Скільки кипіла вона?

Л. М. Та її небагато, щоб закіпіла. Аби вона до температури прокипіла, водичка та й усе. Всі бактерії побилися та й ..., та й людина полоще горло.

М. Г. А чим радикаліт лікували у вас?

Л. М. Ой радикаліт у нас лікували тим..., зміїним ядом лікували колись. Ну цю змію споймуть, которі такі смільчаки були, і вони цей яд з неї (добудуть. – *М. Г.*). То зміїним ядом лікували. Натирали. Типиричка цим..., раковими шийками дуже натирали.

М. Г. А що робили з раковими шийками?

Л. М. Ракові шийки. Їх намочують у горілці. Воно сильно дуже... Його коріння копають. Воно геть як рачок, такий загнутенький коріньок. Ну й колись гірчаком. Гірчак. Намочували у горілці і натирали, компреси такі робили. Но по-народному це більшість лічили ще мочою. Прамо та людина, котора боліє, повинна попісяти і шматочку... Но треба шматочку брати лляну або конопляну. В його більш є такого віщества. І прикладають до позвоночника і сильно треба окладати шерстяненьким. Колись були такі шерстяні плетені хустки, з вовни. Тими хустками обкладали. Но ниякого, ни ватою. Бо в тому є таке віщество (що лікує. – *М. Г.*). Сильно, щоб согрівалося. І несколько раз треба прикладати. Як кому. Є кому, що зразу помагає, є кому, що тиждень, є кому, що більше. Так лікували оті позвоночники, оці відкладення солі. “Політріт” називають зара. Отак його лікують.

М. Г. А як колись називали ці хвороби?

Л. М. Не називали. Просто казали “судорги”. Судорги, такі судорги. Політріт, – то судорги. Таке поопухають тутенька в старої людини ці коліна. Отак лічили. Лопух прикладають сильно. Лічить листя.

М. Г. Його варять чи як?

Л. М. Не, сирим. Сирим лопух прикладати, сильно старим. І лопух намочують на зиму, корінь. Тож воно дуже від політріту, від усього цей корінь лопуха. А зара, як літо, то його кладуть і головну боль він витягає, і до голови сильно лопух класти. Но так само покласти листка. Ну його промить трохи, щоб він грязний не був, і класти його на голову. І типирь сильно обматати чимось шерстяним таким. То воно согріває і воно так як мурашечки лаять по человеку, кров циркулірує. Так лічили.

М. Г. А як живіт болів, то як лікували?

Л. М. Ну по-народному лікували. Ромашку варили, давали, що живіт болить од жолудка. Ну цю польову гвоздіку давали, як уже такий понос сильний. Но як, наприклад, уже запор у человека, то шукали шось інакше. Зара, як то каже, ревен. Він то колись..., з нього то не вживали, але ж то вони вживали лікарства, що давали попити сметани чи попити олії (колись була) лляної, щоб у людини..., як то стало. Давали олію пити по півстопочки, щоб пронесло человека, щоб оно, знаєте,... Ну так більш не знаю.

М. Г. А серце?

Л. М. Ну серце чим лічили? Лічили... Считається, як нерви, то лічим собачою кропивою. Зара по-научному “пустирник”. Но його тоді збирають, як він цвіте. Воно два рази на рік цвіте. Цвіте ось воно в червні і цвіте воно так туди вже аж в осінь, може й в вересні. Оно саме воно цвіте синеньким цвітом. Його треба зрізати, всю рослину, і варити й пити. І серце лічать глодом. Як глід цвіте, рвуть його, і як глід має уже ягодки червоненькі. Тоді збирають його десь у вересні місяці чи в жовтню достигає. Варять напій такий і п’ють. Як маєш воду пити, як серцем болієш, то пий це. Воно не вредне, безовредне. І ще копають варлянку.

Таке зілля є сердечне. І копають коріня і варять, і п'ють цю варлянку. Воно є в нас дуже поширено. Я його сама копаю щороку. Варлянка. Коріня тільки з його треба. Копають осінню коріня. Воно зара це саме так о розпространяється. А так тоді уже десь так о в липні місяці так уже копать можна коріня. А зара весною, то це ландиші од серця п'ють. Но намочують цвіточки, самі цвіточки в горілці. Да, самі цвіточки в горілці.

М. Г. А як лікують нирки, мочового міхура?

Л. М. Пили спориш, пили нагідки. Так як то народна..., баби казали, що спориш і нагідки дуже полезно для мочового пузиря.

М. Г. А як колись лікували по-жіночому? Наприклад, якщо жінка не могла родити, що робили в такому випадку? Які приймали засоби?

Л. М. Ну приймали що? Приводили бабу цю, таку бабу-повитушку, що считалася. Вони трохи знали. Вони її, як вона (вагітна. – *М. Г.*) не може родить... Дома ж рожали колись. Вони її робили такі ванни. Брала камінчика, кидали в піч, розгрівали його до красного і кип'яток був, вода. І у воду, в цю воду кидали того камінчика. В його сильно йшла велика пара. То так же сильно не сяде. Трошечки так її остановлять, а после її ставили, щоб вона підігрівала статеві органи. Щоб у неї, як то каже, розширялася природа. І вона так на тій парі сухій випарувалася. После її вшали рушника, бо колись сволоки такі були в хатах, то до того, там, де люльку вшати (там же було пробите), вони туди вшали втіральника. І вона за того втіральника бралася, так як фізкультуру робила. Її бабушка каже: "Підтягнися так трохи". Та й вона так раз, другий раз та й дитинка рождалася. Отакі були прикмети, такі прийоми робили. Но то вже баба-повитуха, така одчаяна баба, що вона знала, її брали багацько як акушерку у нас.

М. Г. Кажете, що ще баби давали пити щось перед родами?

Л. М. Давали з жита ріжки. Такі збирали баби, бо вони з цим були, як то каже, заінтересовані, вони збирали. Вони все казали, щоб матка одкрилася, то давали пити ріжки. Но їх багацько не мона давати, бо ріжки отруйні. То вже баби, которі про це діло знали. То вони знали кілька там: півстопки натерти такого порошка, як порошок, та в водичку, та й давала, щоб одкритіє матки було...

М. Г. Ті ріжки з жита були?

Л. М. З жита, з жита. Такі ріжки, ці чорненькі, що то вони... То їх ходили збирати і це таке було.

М. Г. А коли збирали?

Л. М. Як уже жито достигає, як вони уже чорненькі зробляться. То тоді їх ходять та й там у житі назбирає, назбирає та й їх ріжуть. Їх треба збирати в полі.

Записано 30 травня 1982 р. від Марчук Любові Анатоліївни, 1918 року народження.

**TRADITIONAL MEDICINE OF VOLHYNIA
(Based on the Records Gathered in the Village of Dubrivka,
Baranivka District, Zhytomyr Region)**

Mykhaylo HLUSHKO

The Ivan Franko National University of Lviv,
the Chair of Ethnology,
1, Universytetska str., 79000, Lviv, Ukraine,

Among different types of folk knowledge medicine is extremely popular with contemporary scholars. This article is dedicated to field ethnographic materials from the village of Dubrivky, Baraniv Raion, Zhytomyr Oblast, which explore Volhynian folk medical customs. The state of investigations concerning folk medicine in modern Ukrainian studies in general and in ethnological field, folklore studies, and linguistics in particular are studied in the article.

Precise attention is paid not only to the defense of post-graduate and doctoral dissertations or publication of studies (Zoriana Boltarovych, Olena Boriak, Hanna Dydyk-Meush, Iryna Ihnatenko, Mykola Nykonchuk, Olha Soliar). Moreover, a brief historical review of ethnographic literature, which directly concerns folk medicine on the Volhynia has been examined in the article.

The article also includes the records which represent the beliefs of the residents of the village concerning the origin of different illnesses, methods and means of treatment and preventative measures (particularly, the usage of medications of herbal and animal origin). The local terms which denote diseases, herbs, etc. are mentioned in the article as well as the texts of more than dozen folk healing charms and prayers.

Key words: ethnology, folklore, linguistics, Eastern Volhynia, traditional medicine, ethnographic field materials.

REFERENCES

- Abramov, Ivan. "Poveria. primety i zagovory zhitel'ev Novograd-Volynskago i Zaslavskago uyezdv." *Zhivaya Starina* 3–4 (1913): 378–383. (in Russian).
- Antoniuk, Valentyna. "Zamovliannia v movnointonatsiini systemi ukrainskoi narodnoi poezii ta pobutovomu vzhytku." Avtoref. dys. kand. filol. nauk. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. 1994. (in Ukrainian).
- Badenkova, Viktoriia. "Leksyka tradytsiinoi narodnoi medytsyny v ukrainskykh hovirkakh Inhul'sko-Buzkoho mezhyrichchia." Avtoref. dys. kand. filol. nauk. Zaporizkyy derzhavnyi universytet. 1999. (in Ukrainian).
- Boltarovych, Zoryana. "Narodnyye sredstva lecheniya ukraintsev Karpat kontsa 19 – nachala 20 vv." V *Etnograficheskiye aspekty izucheniya narodnoy meditsyny: tezisy dokladov Vsesoyuznoy nauch. konf. Inctituta etnografii AN SSSR*. Leningrad: Nauka. 1975. 149–151. (in Russian).
- Boltarovych, Zoriana. *Narodna medytsyna ukraintsev*. Kyiv: Naukova dumka, 1990. (in Ukrainian).
- Boltarovych, Zoriana. *Narodne likuvannia ukraintsev Karpat kintsia 19 – pochatku 20 st.* Kyiv: Naukova dumka, 1980. (in Ukrainian).
- Boltarovych, Zoriana. *Ukrainska narodna medytsyna: Istoriia i praktyka*. Kyiv: Abrys, 1994. (in Ukrainian).

- Boriak, Olena. "Instytut akusherstva i postat povytukhy v tradytsiinii kulturi ukrainsiv: istoriia, rytual, mifolohiia." Avtoref. dys. dokt. ist. nauk. Instytut mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnolohii im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy. 2010. (in Ukrainian).
- Boriak, Olena. *Baba-povytkha v kulturno-istorychnii tradytsii ukrainsiv: mizh profannym i sakralnym*. Kyiv: IMFE im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy, 2009. (in Ukrainian).
- Botsyanovskiy, Vladimir. "Zagovory protiv bolezney. raznyya poveria i primety (Selo Piski Zhitomirskago uyezda)." *Zhivaya Starina* 3–4 (1895): 499–504. (in Russian).
- Chubinskiy, Pavel. *Trudy etnograficheskoy statisticheskoy ekspeditsii v Zapadno-Russkiy kray. snaryazhennoy Imperatorskim Russkim Geograficheskim Obshchestvom. Yugo-zapadnyy otdel. Materialy i issledovaniya*. Sankt-Peterburg: Tipografiya V. Bezobrazova i Komp.. 1872. t. 1. (in Russian).
- Davydiuk, Viktor i Halyna Davydiuk. "Narodna medytsyna ta veterynariia Volyni." *Berehynia* 3 (1999): 77–87. (in Ukrainian).
- Domanytskyi, Vasyl. "Narodnia medytsyna u Rovenskomu poviti na Volyni." *Materyialy do ukrainsko-ruskoj etnologii* 6 (1906): 100–107. (in Ukrainian).
- Dydyk-Meush, Hanna. *Ukrainska medytsyna. Istoriia nazv*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2008. (in Ukrainian).
- Hladkyi, Mykola. "Skotarski zamovliannia polishchukiv." U *Polissia Ukrainy: materialy istoryko-etnografichnoho doslidzhennia*. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy, 1999, vyp. 2. 273–292. (in Ukrainian).
- Hlushko, Mykhailo. "Etnografichne raionuvannia Ukrainy: stan, problemy, zavdannia (za materialamy naukovykh doslidzhen druhoi polovyny 20 – pochatku 21 st.)." *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna* 44 (2009): 203–206. (in Ukrainian).
- Hlushko, Mykhailo. "Istoryko-etnografichna Volyn: lokalizatsiia, mezhi (za materialamy naukovykh doslidzhen druhoi polovyny 20 – pochatku 21 st.)." U *III Mizhnarodnyi naukovyi konhres ukrainskykh istorykiv "Ukrainska istorychna nauka na shliakhu tvorchoho postupu"*. Lutsk, 17–19 travnia 2006 r. Lutsk: Vezha, 2007, t. 1. 111–119. (in Ukrainian).
- Hlushko, Mykhailo. "Khhto zh zapysav "Narodnii kaliendar u Rovenskim poviti Volynskoi gubernii"?" *Narodoznavchi zoshyty* 1 (2011): 28–42. (in Ukrainian).
- Hlushko, Mykhailo. "Naukovyi dorobok Zoriany Boltarovych (do 60-richchia z dnia narodzhennia)." *Narodoznavchi zoshyty* 1 (1995): 15–16. (in Ukrainian).
- Hlushko, Mykhailo. "Naukovyi dorobok Zoriany Boltarovych (do 60-richchia z dnia narodzhennia)." *Narodoznavchi zoshyty* 2 (1995): 126–127. (in Ukrainian).
- Hunchyk, Ihor. "Iz okazionalno-obriadovoho folkloru Zakhidnoho Polissia." *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filolohichna* 31 (2003): 292–912. (in Ukrainian).
- Hunchyk, Ihor. "Zakhidnopoliski zamovliannia ta narodni molytvy vid krovi." *Mifolohiia i folklor* 1–2 (2014): 137–150. (in Ukrainian).
- Ihnatenko, Iryna. *Narodna medytsyna ukrainsiv Serednoho Polissia (na polovykh etnografichnykh materialakh)*. Kamianets-Podilskiy: PP "Medobory–2006", 2013. (in Ukrainian).
- Kalko, Valentyna. "Kohnityvno-onomasiolohichniy analiz nazv likarskykh roslyn v ukrainskii movi." Avtoref. dys. kand. filol. nauk. Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnykova. 2003. (in Ukrainian).
- Khomik, Olena. "Ukrainskyi verbalnyi obereh: semantyka i struktura." Avtoref. dys. kand. filol. nauk. Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V. N. Karazina. 2005. (in Ukrainian).

- Kolodiuk, Iryna. *Narodna medytsyna u tradytsiinii kulturi ukrainsiv Tsentralnoho Polissia (ostannia chvert 20 – pochatok 21 st.)*. Kyiv: VPTs “Kyivskiy universytet”, 2006. (in Ukrainian).
- Kopernicki, Izydor. “Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materyjałów zebranych przez P. Zofiję Rokossowską we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiąhelskim.” *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej* 11, dział 3 (1887): 197–199, 207–216. (in Polish).
- Kravchenko, Vasyl. “Etnohrafichnyi narys (pro Volyn).” *U Drevliany: zbirnyk statei i materialiv z istorii ta kultury Poliskoho kraiu*. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy, 1996, vyp. 1. 278–301. (in Ukrainian).
- Kravchenko, Vasyl. “Etnohrafychni materialy, zibrani ... na Volyni ta po sumezhnykh huberniiakh.” *Trudy Obshchestva izslâdovateley Volyni* 5 (1911): 6–13. (in Ukrainian and Russian).
- Kravchenko, Vasyl. *Zvychai v seli Zabridi ta po de-yakikh inshikh, nedalekikh vid tsoho sela mistsevostiakh Zhytomirskoho povitu na Volyni. Etnohrafychni materialy*. Zhytomir: Drukarnia “Robitnyk”, 1920. (in Ukrainian).
- Kryvenko, “Oksana. Zamovliannia yak folklornyi zhanr ta osoblyvosti yoho literaturnoi retseptsii.” Avtoref. dys. kand. filol. nauk. Instytut mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnologii im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy. 2015. (in Ukrainian).
- Labashchuk, Oksana. “Ukrainska prymovka: osoblyvosti pobutuvannia ta funktsionuvannia.” Avtoref. dys. kand. filol. nauk. Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. 2001. (in Ukrainian).
- Labashchuk, Oksana. *Ukrainska prymovka: struktura, pobutuvannia, funktsii*. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2004. (in Ukrainian).
- Levitskiy, Andrey. *Tserkovno-prikhodskaya letopis sela Glubochka Zhitomirskogo uyezda Volynskoy gubernii*. Pochayev: Tipografiya Pochayevo-Uspenskoy Lavry, 1898. (in Russian).
- Moisiienko, Viktor. “Nominatsiia v poliskii narodnii medytsyni ta likuvalnii mahii.” Avtoref. dys. kand. filol. nauk. Zhytomyrskiy derzhavnyi pedahohichnyi instytut imeni Ivana Franka. 1994. (in Ukrainian).
- Nykonchuk, Mykola, Oleksandr Nykonchuk ta Viktor Moisiienko. *Poliska leksyka narodnoi medytsyny ta likuvalnoi mahii*. Zhytomyr: Polissia, 2001. (in Ukrainian).
- Omelkovets, Ruslana. “Nominatsiia likarskykh roslyn v ukrainskomu zakhidnopoliskomu hovori.” Avtoref. dys. kand. filol. nauk. Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy. 2004. (in Ukrainian).
- Omelkovets, Ruslana. *Atlas zakhidnopoliskyykh nazv likarskykh roslyn*. Lutsk: Vezha, 2003. (in Ukrainian).
- Ostroushko, Oksana. “Semantyko-syntaksychna struktura tekstiv ukrainskykh zamovlian.” Avtoref. dys. kand. filol. nauk. Kryvorizkiy derzhavnyi pedahohichnyi universytet. 2002. (in Ukrainian).
- Pavlov, Oleh. “Zamovliannia yak verbalna mahiia.” Avtoref. dys. kand. filol. nauk. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, 1999. (in Ukrainian).
- Polesskiye zagovory (v zapisyakh 1970–1990-kh gg.)*. Sostav. Tatiana Agapkina, Elena Levkiyevskaya i Andrey Toporkov. Moskva: Indrik. 2003. (in Russian).
- Poliski zamovliannia*. Zibrav ta uklav Viktor Moisiienko. Zhytomyr: Avzhezh, 1995. (in Ukrainian).

- Rokossowska, Zofia. "Zamawiania ("zmowlania") we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiąhelskim." *Wisła* 14, zes. 4 (1900): 458–461. (in Polish).
- Rokossowska, Zofia. "Zamawianie jako środek leczniczy." *Wisła* 6, zes. 2 (1892): 421–423. (in Polish).
- Rokossowska, Zofija. "O świecie roślinnym, wyobrażenia, wierzenia i podania ludu ruskiego na Wołyniu, we wsi Jurkowszczyźnie pow. Zwiąhelskim." *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej* 13, dział 3 (1889): 163–199. (in Polish).
- Ruban, Nadiia. "Rozvytok zemskoi medytsyny v Ukraini (1865–1914 rr.)." Avtoref. dys. kand. ist. nauk. Donetskyi natsionalnyi universytet. 2004. (in Ukrainian).
- Serebriannikova, Natalia. "Obriadovi aspekty narodnoi likuvalnoi praktyky slovianskoho naselennia Pivdenno-Zakhidnoi Ukrainy." Avtoref. dys. kand. ist. nauk. Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnykova. 2004. (in Ukrainian).
- Shvydkyi, Serhii. "Tradytsiina narodna medytsyna ukrainsiv Pivdennoi Slobozhanshchyny: istoriia rozvytku, suchasnyi stan, rehionalna spetsyfika." Avtoref. dys. kand. ist. nauk. Instytut mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnologii im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy. 2001. (in Ukrainian).
- Slovesna mahiia ukrainsiv*. Uporiad. Valerii Fisun. Kyiv: Biblioteka ukrainsia, 1998. (in Ukrainian).
- Sokalski, Bronisław. *Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym*. Lwów: Muzeum im. Dzieduszyckich z Drukarni Ludowej pod zarz. St. Baylego, 1899. (in Polish).
- Soliar, Olha. "Ukrainski narodni zamovliannia: pyttannia pokhodzhennia y poetyky." Avtoref. dys. kand. filol. nauk. Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. 2005. (in Ukrainian).
- Soliar, Olha. *Mova mahii, mahiia movy: symbolika ukrainskykh zamovlian*. Peremysyl: B.m.v., 2011. (in Ukrainian).
- Stryzhakovska, Olha. "Nazvy khvorob u bukovynskykh hovirkakh." Avtoref. dys. kand. filol. nauk. Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka. 2011. (in Ukrainian).
- Talko-Hryncewicz, Julijan. *Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi poludniowej*. Kraków: Akademia Umiejtności, 1893.
- Temchenko, Andrii. "Ukrainski likuvalni zamovliannia: verbalno-aktsionalni universalii, symbolika ta semantyka." Avtoref. dys. kand. ist. nauk. Instytut mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnologii im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy. 2003. (in Ukrainian).
- Tkachenko, Oleksandr. "Mifopoetyka i antropologichni osnovy ukrainskoi narodnoi medytsyny." Avtoref. dys. kand. filos. nauk. Kharkivskyi natsionalnyi universytet imeni V. N. Karazina. 2010. (in Ukrainian).
- Ukrainski chary*. Uporiad. Olena Talanchuk. Kyiv: Lybid, 1992. (in Ukrainian).
- Ukrainski zamovliannia*. Uporiad. Mykhailo Moskalenko. Kyiv: Dnipro, 1993. (in Ukrainian).
- Vakaliuk, Yaroslava. "Leksyka narodnoi medytsynû ukraïnskykh hovorov Prykarpattia (na materyalakh hovorov Yvano-Frankovskoi oblasti)." Avtoref. dys. kand. fylol. nauk. Uzhhorodskyi hosudarstvennûi unyversytet. 1974. (in Ukrainian).
- Vasyl Kravchenko. Zibrannia tvoriv ta materialy z arkhivnoi spadshchyny*. Uporiad. Oksana Ruban. Kyiv: IMFE im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy, 2009, t. 2. (in Ukrainian).
- Viktorina, Olena. "Leksyka narodnoi medytsyny i likuvalnoi mahii u stepovykh hovirkakh Dnipro-Buzkoho mezhrychchia." Avtoref. dys. kand. filol. nauk, Kirovohradskyi derzhavnyi pedahohichniy universytet imeni Volodymyra Vynnychenka, 2009. (in Ukrainian).

Глушко М.

ISSN 2078-6107. Вісник Львівського університету. Серія історична. 2015. Випуск 51. С. 549–580

- Vostochnoslavyanskiye zagovory: annotirovanny bibliograficheskiy ukazatel*. Sostav. Tatiana Agapkina i Andrey Toporkov. Moskva: PROBEL-2000. 2011. (in Russian).
- Vy zori-zorytsi. Ukrainska narodna mahichna poeziia (Zamovliannia)*. Uporiad. M. Vasylenko, T. Shevchuk. Kyiv: Molod, 1991. (in Ukrainian).
- Zelenin, Dmitriy. *Opisaniye rukopisey Uchenogo arkhiva Imperatorskogo russkogo geograficheskogo obshchestva*. Petrograd: Tipografiya A. V. Orlova. 1914. vyp. 1. (in Russian).

Стаття надійшла до редколегії 11.05.2015

Прийнята до друку 10.09.2015